

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ГЕОЛОГО-ГЕОГРАФСКИ ФАКУЛТЕТ
книга ГЕОГРАФИЯ
ТОМ 104

ANNUAIRE DE L'UNIVERSITE DE SOFIA "ST. KLIMENT OHRIDSKI"
FACULTE DE GEOLOGIE ET GEOGRAPHIE
Livre – GEOGRAPHIE
Tome 104

ПРОБЛЕМИ НА ГЕОИКОНОМИЧЕСКИЯ ПРЕХОД НА БАЛКАНСКИТЕ СТРАНИ

КОСЬО СТОЙЧЕВ

Катедра Регионална и политическа география

E-mail: k_stoychev@mail.bg

Kosyo Stoychev. PROBLEMS OF THE GEOECONOMIC TRANSITION OF THE BALKAN STATES

This article researches some basic aspect of the geo-economics tensions of the Balkan states. The author's objective is geographically is to explain the economic phases that has been taken over the region and to remark some important future issues. The general idea is that despite of the political struggles and the different economic history the Balkan states have many common features. Their common effects define the contemporary economic geography of the region.

Key words: geo-economics, economic geography, economic cycles, economic development

Косьо Стойчев: ПРОБЛЕМЫ ГЕОЭКОНОМИЧЕСКОГО ПЕРЕХОДА БОЛКАНСКИХ СТРАН

Статья исследует основные аспекты геоэкономических переходов болканских стран. Цель автора – это географски объяснить экономические фазы, которые наблюдались в регионе и подчеркнуть некоторые важные черты. Основная идея – независимо от политических столкновений и разниц в экономической истории, у Болканских стран есть много общих характеристик. Ихний общий эффект определяет современную географию региона.

Ключевые слова: геоэкономика, экономическая география, экономические циклы, экономическое развитие.

Основен дискурс

Географският обхват на настоящата монография поставя важни предизвикателства. От една страна всички страни са изцяло Европейски с изключение на Турция. От друга, не всички страни, обект на анализ, са страни членки на Европейския съюз (ЕС), но всички те активно полагат усилия за своето присъединяване. В този ред на мисли трябва да разглеждаме настоящия историко-геополитически момент като безалтернативен в историята на стария континент. Въпреки това, културно-географски не можем да определим членството на една страна в ЕС като единствено условие за нейната европейска идентификация. Между двете състояния има много общо, но не са синонимни. Според нас, по-точно би било да разглеждаме еволюцията на ЕС като много важен етап в един по-дълъг процес на развитие на континента и света като цяло.

Това е причината в този раздел да разсъждаваме за страните от региона освен като обособени политикогеографски и геоикономически субекти, но и като част от нещо по-голямо и значимо, а именно „мегадържавата” – Европейски съюз. Това се случва на етап, при който не всички страни от региона са все още пълноправни членки, но всички техни икономики действат напълно взаимосвързано и взаимозависимо. В действителност, „икономическата независимост” на „независимите държави”, днес е по-скоро състояние *де юре*, отколкото *де факто*. Този факт се посреща нееднозначно от определени обществени групи, във всички страни членки. Тези групи могат да споделят, както общата идеология на „антиглобализъм”, така и обединения със сепаратисти характер, прояви на национализъм, регионален шовинизъм, религиозен консерватизъм до икономически протекционизъм в различни форми и проявления. Техните аргументи със сигурност имат и справедлива нота, както и значителен обществен отзвук в конкретни региони.

Но геоикономически света се движи в друга посока, тази на *непрестанната изменчивост и динамика*. Трябва да отбележим, че това твърдение се отнася с пълна сила за *геоикономическата и геополитическата системи*. Тоест, към момента ние философски се основаваме и доверяваме на дискурсите за общественото развитие, базирани на теорията за „*пространство-време*”. (Giddens, 1979) Малко или много, настоящият раздел, трябва да сравни две принципиално различни територии, а именно – Балканските страни и останалата част на Европа.

Самата идея, за „*нас и тях*” в пространствен аспект ни препраща към идеята за обитаемостта географско пространство и най-вече за неговата културна същност. Днес

все още преобладават много белези, които несъмнено ще ви подсказат, че сте на Балканите, дори граничните пунктове да ги няма. Тоест, възниква въпросът, защо географското пространство на Балканите е толкова трудно достъпно за културно въздействие, въпреки, че е част от Европа в природно-географски смисъл? Пишейки тези редове, си даваме сметка, за обратната теза, в която Балканите са представяни като сцена на геополитически сблъсъци и интереси. Редица геополитически сили през вековете, са действали в границите на Балканите. Създавали са елити от местни групи във всички страни, които са копирали управленски маниери и поведение в зависимост от моментното разпределение на силите. В крайна сметка обаче, пълна „европеизация“ така и не настъпва. Вероятно, местните, регионални особености в географията на региона са крайъгълния камък, който крие отговорите за това състояние.

Именно географското пространство е константната величина в уравнението на историческите събития. Поради това, то често е подценено при оценката на факторите за всеобщото социално-икономическо, културно и политическо развитие. Доминираща теза в мисленето на мнозина, е че то е основен източник на ресурси и блага. Тази теза силно опростява и принижява значението на географското пространство, и неговата основополагаща роля. Историческите събития от времето на първата индустриална революция започнала около 1760г. във Великобритания и разпростряла се в последствие в целия свят е протоизточник на съвременния глобален геоикономически модел. Той черпи своята научна същност от три фундаментални фактора, между които има пряка и обратна функционална връзка:

Фиг. 1. Главни фактори за развитие в последователна значимост

С други думи, настоящето място на политическата и геоикономическата карта на развитите страни и балканските страни е резултат от събития, стекли се през последните 300 години. Тук е много важно да се отбележи, че скоростта, с която настъпват процесите на трансформация в геоикономически план постоянно е нараствала, тоест натрупване на *контитуална инерция*. Тази инерция е отваряла определени „*времеви-прозорци*” за овладяване на нови технологии и пространства. Днес нейният най-силен проявител е технологичната и пазарна надпревара във всички области на науката и техниката. Постигането на определено технологично ниво от една страна и регион вече не е обвързано с остаряването на съответната технологична система. Ако допреди 30-40 години бяха нужни няколко години за разпространението на едно изобретение и съответно неговото репродуциране в друга точка от света, то днес това може да се случи за няколко седмици. Тоест „*дифузията на иновациите*” (Hägerstrand, 1965) към по-изостанали региони е силно олекотена. Последното състояние измества решаването на някой социално-икономически въпроси в света на втори план. Днес все повече развиващи се страни, се преориентират към развитие на върхови технологии (high-tech). Едновременно с това голям брой от населението им изпитва сериозни продоволствени и социални проблеми – Китай, Индия, Бразилия, Мексико, Иран и др. Извода е, че в тях се осъзнава водещото значение на технологичния фактор в горепосочения модел. Поради това средствата се отклоняват именно към него, към технологичния напредък. Причината е, че той е единственият начин за решаване на проблеми, чиито “*времеви прозорец*” е отдавна затворен за съответното географско пространство. Така дори да виждаме, че западните ни партньори са решили определен социално-икономически проблем в миналото, ние сме изправени пред дилема. Днес нито имаме необходимото за това време и средства, а често, използваните в миналото подходи са неприемливи за съвременното общество. Така разполагаме с исторически опит и решения, които обаче, не е възможно да се повторят в настоящето “*пространство-време*”. Извода е, че взаимстването на готови пространствени геоикономически решения от историята е **невъзможно**.

В резултат на това адаптивните, учещите, следящите глобалните промени региони натрупват по-бързо нужните знания и ресурси за основни реформи. Това ги държи близо до „*гребена на вълната*” и им позволява да запазят водещата си технологична и пазарна роля. Обратно, изоставащите в темпа на своето развитие региони, се налага да влагат все повече ресурси при константен темп на нарастване на производителността им и акумулация на капитали. Това ги изчерпва и прави

невъзможно „догонването“ на първите. Развитието им не спира, но темпът, с който се развиват е по-бавен и дистанцията в геоикономически план нараства. Така се отваря „ножицата“ между двата основни темпа на развитие и се създава усещането за изостаналост на значителни части от света. Всъщност навсякъде се е осъществил уникален в световната история геоикономически преход – образование, здравеопазване, храни, помощи, пенсии, обществени услуги и др. за широки маси от хора. Всички тези придобивки имат различен пространствен обхват и времеви темп. Последното обстоятелство създаде през XX век разбирането за „относителното изоставане“ и в крайна сметка роди идеята за различните категории страни. Днес ние говорим най-малкото за две категории страни – развити и развиващи се. Според нас причината се крие във факта, че това е уникален от гледна точка на технологичния фактор век. Подобни разлики е имало и по-предните векове, но темповете и мащабите са били много по-малки и лесно преодолими. Именно, като извод ние считаме, че днешното „относително изоставане“ на балканските страни, като цяло е резултат от тези процеси. Според нас то има преди всичко технологична и организационна, а не икономическа същност. Първите два фактора предопределят състоянието на икономиката. Тоест, икономическото развитие на региона не може да бъде самоцел, а следствие от конкретни постижения в първите две факторни групи. Днес погледнат от страни, този процес изглежда като цикъл, от който нито има вход, нито изход.

Тук е удачен следния пример относно значимостта на факторите. След края на ВСВ значителни части на Германия са напълно разрушени. Много близко географско пространство, един и същ народ, попадат в две напълно противоположни системи, различаващи се по технологичното и организационното си ниво на развитие. В крайна сметка създават два напълно различни геоикономически полюса. Причината е, че ФРГ има уникалния исторически „шанс“ да бъде победена и окупирана от САЩ, която прилага първия в човешката история план, при който *победителят възстановява икономиката на победения* (т.нар. план Маршал). На практика една напълно разрушена икономически и физически страна, се превръща във водеща икономическа сила чрез първите две факторни групи – технологии и организация.

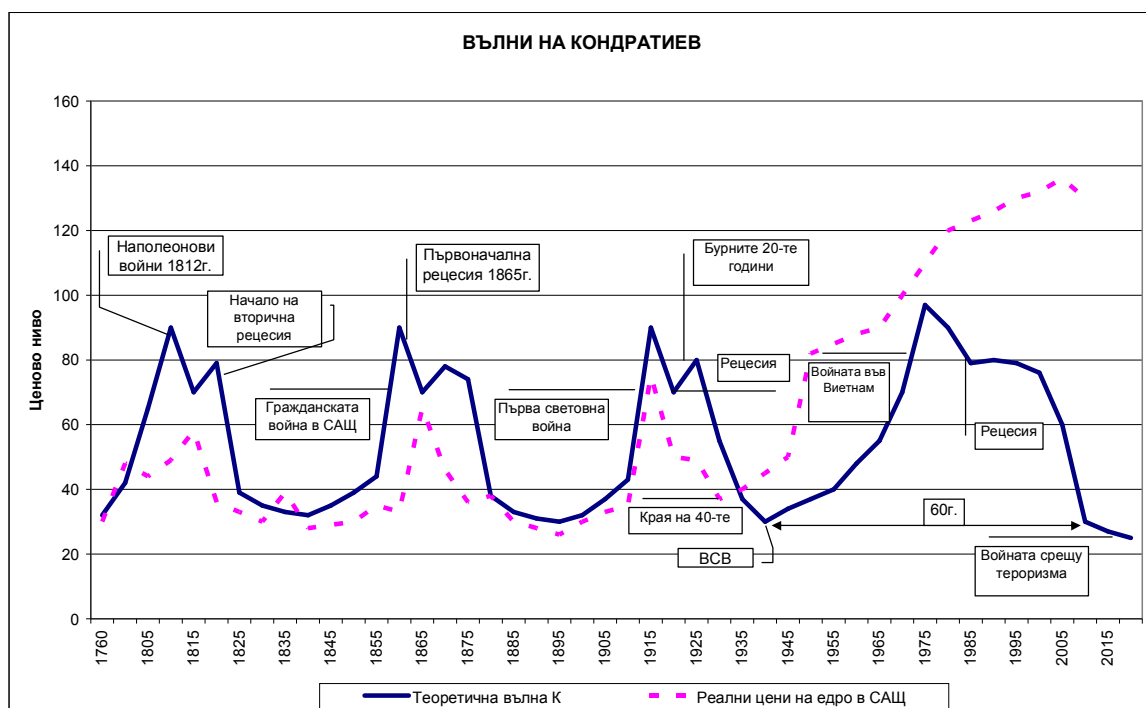
Обратно, икономиките на балканските страни не са толкова засегнати след Втората световна война, спрямо случилото се на източния и западния фронт. Развитието на целия регион до края на XX в., не се съпътства от тези темпове, характерни за западна Европа, независимо към кой от двата геополитически центъра принадлежат. Тоест, достъпът до технологии не дава еднакъв резултат в различните

геоикономически пространства. Следователно е необходимо още веднъж да подчертаем ролята на културата, при изследване на геоикономическите различия и специфика. Всички страни по света разполагат с високо образовани хора, които познават най-съвременните тенденции в технологиите, организацията и икономическите процеси. Но тези хора не са достатъчно условие техните страни да се развият по най-устойчив начин. Следователно, развитието е специфична функция на общественото състояние, при което знанието на водещите умове, се трансформира в практическия живот на индивида. Само при тази форма на общуване се преминава качествена граница - достъпа до информация се превръща в знание и начин на живот.

Вълновата теория (K-waves) и Балканските страни

Днес, глобалната капиталистическата система се намира в последната фаза на Петата вълна на Кондратиев (Вегу, 1991) и сме на прага на шестата „K” вълна. Това е период на глобално нарастване цените на суровините, относително намаляване цените на крайните продукти поради ожесточена конкуренция, комбинирано със свиване на потреблението и увеличаване на социалните диспропорции в глобален мащаб. Това състояние на икономическата система се допълва от все по-остри *глобални проблеми* – климатичен, продоволствен, енергиен и други, които допълнително усложняват обстановката.

Фигура 2

Всеки цикъл или вълна К се характеризира от „четири сезона“¹. Основната теза на Кодратиев е, че капитализмът винаги се възвръща и самовъзстановява. Последното заключение може би му е коствало живота в Съветския съюз. Важното обстоятелство за настоящия анализ, е че Балканските страни, не преминават през тези четири фази. Всъщност, тяхното развитие не е водено от еволюцията на капиталистическите отношения, а от други фактори. Никога на Балканите не е имало условия за акумулация на капитали от типа на западна Европа и САЩ. Според нас, изоставането е най-значимо след 70-те години на ХХв. В онзи момент на глобалната икономическа сцена се появяват няколко ключови технологии, от които с най-голямо значение е микропроцесорната техника. Втория важен фактор, е прехода към нова форма на производствена организация – гъвкави производствени системи (ГПС). Въведени от фирма Тойота в един от основните за този период сектори - автомобилостроенето, от където идва и другото им наименование „Тойотизъм“, символ на производствено съвършенство към конкретния момент. Всъщност, тези две иновации промениха нашият свят невъобразимо, който придоби неимоверно богато продуктово многообразие. Това ясно се улавя от теоретичната крива и реалната крива на четвъртата К вълна. Теоретично цените би трябвало да падат, но всъщност се покачват за един много дълъг 60г. период. Натрупването на капитали е без алтернатива в човешката история, което се дължи на цифровите технологии, чието развитие ги прави общодостъпни и лесно имитируеми. Броя на видовете продукти и техните заместители постоянно расте. Това е основната причина днес да можем да си купим мобилен телефон за 100 лева, за който са били необходими 8000г. еволюция и натрупване на знания. Обратно, за тази сума не можем да закупим дори един мъжки костюм, независимо, че произвеждаме дрехи от хиляди години. Следователно, технологиите и организацията на производство в дезорганизирания капитализъм², поражда условия върховите технологии да се разпространяват на изключително ниска цена, спрямо тяхната полезност и ефективност. Няма човешка дейност, бизнес, занятие, професия, която да не се ползва от този напредък. Последното условие определя тези сектори като

¹ Пролет – (около 25 г.) – инфлационна фаза с нарастващи цени на стоките и нарастващи заетост и доходи;
Лято – (3-5 г.) – Фаза на стагфлация с нарастващи лихвени проценти, нарастващ дълг и корекции в стоковите наличности. Дисбалансът води до война.
Есен – (7-10 г.) – Дефлационна фаза, при която намаляващите лихвени проценти водят до „плато“ – временно стабилизиране, след което следва рязко увеличение на цените на всички стоки.
Зима – (3г. колапс и 15 г. преустройство) – Депресионна фаза характерна с колапси на стоковите и дълговите пазари и постоянно увеличение на цените на продуктите.

² В научната литература последната фаза на капитализма се определя, като дезорганизиран капитализъм, Цит. бел.

нарастващи. Това е ключовият фактор за бъдещото развитие на света. Колкото и ефективно да се произвежда един костюм, за него са необходими, х метра плат, х копчета, х метра конци, х часа труд и прочие. Тоест, това е линейно производствено уравнение. Обратно, новите технологии, не се подчиняват на законите от типа закон за икономите от мащаба. Веднъж изобретени, те стават лесно използвани и общодостъпни за огромен брой хора на ниска цена, а в интернет пространството на цената на достъпа до глобалната мрежа. Тук се крие отговора на въпроса защо най-богатия човек на света е собственик на корпорация за софтуер и нови технологии, а не петролен магнат. Именно това е шансът, относително изостанали в икономически аспект страни, но създаващи добри условия за бизнес, да си осигурят по-ефективно бъдеще. Тоест, да влязат в следващата технологична и организационна фаза, през „аварийния изход“. Според нас, балканките страни трябва да направят именно това. Да се преориентират единствено към нови технологии и нови форми на организация. Без тази трансформация, няма да има модерна икономика в региона и той за дълго ще остане относително изоставащ.

Глобалните предизвикателства пред Балканите

Последните три десетилетия изправиха световната общност пред парадоксално положение – във времето на най-високо технологично ниво, но растеж в “ограничено пространство”, ние изминахме пътя от предизвикване, научно доказване и обществено осъзнаване на най-сериозните глобални проблеми. (Meadows and others, 1972)

Тяжното решаване изисква категоричност, която трябва да осигури най-малко две условия. *Първото е* гарантиране стабилността (статуквото) на икономическата система при запазване на темповете на развитие на международната конкурентноспособност и разделение на труда. Ако това не се осигури, най-развитите страни просто няма да участват, нито финансово, нито технологично. Пример в това отношение е отказа до този момент на Китай и САЩ да поемат каквито и да било официални ангажименти за намаляване емисиите на парникови газове. Последните се считат за основен причинител на климатичните промени. Обратно на това, най-бедните страни изпитващи нужда от растеж очакват, богатите да поемат по-големия дял от икономическото бреме. С други думи преходът към „устойчиво развитие“ трябва да се осъществи в условия на стабилен икономически темп на нарастване на редица важни икономически показатели. Много важно е да кажем, ние сме свикнали да определяме за

такива – БВП, производителността на труда, добавената стойност и др., като най-главно условие е те да нарастват на годишна база. Всички те, са важни от гледна точка развитието на ХХв. Тоест, съществува тенденция на надценяване на количествената страна на икономическото развитие. Това е както резултат от обективни причини – нарастващи продоволствени и суровинни нужди следствие постоянно нарастващия брой население. Така и следствие от иманентната вътрешна логическа същност на настоящето потребление. Според някои нови изследвания в САЩ, само 1% от всички стоки закупени от домакинствата остават трайно в домовете на хората. Останалите 99% от продуктите напускат домовете ни до 5 дни след покупката им, под формата на битов отпадък и чрез канализацията. (<http://www.bea.gov>)

Фиг. № 3 Линеен модел на отношение към ресурсите

В последните години, се полагат усилия част от депонираните отпадъци да се преработват и връщат в процеса на преработка и производството на изделия с вторичен характер. Друга позитивна тенденция е изграждането на ПСОВ пречистващи каналните води (битови и промишлени) преди да се заустват в реките. Въпреки това модела си остава линеен и решава проблемите частично. Видно е, че най-често срещата дейност в този модел е транспорта. Преодолявайки дистанцията решава основен географски проблем – неравномерния достъп до стоки и услуги. По този начин, се натрупва транспорта ставка на всеки производствен етап. Последното условие значително увеличава цените на крайните продукти и услуги и трансформира проблема с ефективността в *локализационен*. Увеличените нива на цените от последните 60г. както е видно в цикъла на Кондратиев се дължат именно на тези допълнителни услуги за населението и възможността да се извлече добавена стойност от дизайн, стил и начин на живот от традиционни стоки (въплътено в търговските марки). Иначе, производствената система всяка година генерира повече в количествено отношение, на относително константни цени за единица продукт.

Тоест, тук възниква най-важният въпрос. Възможно ли е капиталистическата система да се трансформира така, че да осигури запазване водещата роля на сегашните икономически полюси, и едновременно с това да гарантира догонващи темпове за страните, които доскоро наричахме „втори и трети свят”? Би било добре тези процеси

да се осъществят в условия, които изпълват смисъла на понятието устойчиво развитие, влагано от комисията Брутланд. (Цит. Бел.)

Второ, успоредно на благоприятния икономически темп, трябва да се постигне обръщане на тенденцията, водеща до промени в климата. Всъщност климатичните промени са основният и най-важен глобален проблем, който има потенциала да предизвика явления с тежки последствия като: продоволствени, екологични, водни, военни и други кризи. Днес редица изследователи работят върху основния въпрос – Как ще еволюира самата капиталистическа система, посредством, кои нови ключови технологии, енергоизточници и нов социален модел? (Schumpeter, 1998) Въпросът за еволюцията на капитализма е въпросът за новия световен икономически ред.

Причините да повдигаме дискусията на толкова глобално ниво е географското положение, ролята и мястото на балканските страни в историята и икономическата география на Европа и света. След ликвидирането на Византия и установяването на Османската империя, изчезват условията за модерно развитие на целия регион. Националноосвободителните движения в настоящите балкански страни, както и процесите на национално самоосъзнаване протичат в период от последните 200-250г. до ден днешен. Точно този период от стопанската история на света в който се формират съвременните геоикономически полюси. Пример в това отношение са войните в Западните Балкани от 90-те год. на ХХв., а последен и най-ярък знак е появата на Косово на политическата карта. Тези събития ликвидират възможността в региона на балканите да се появи и утвърди значима сила в геоикономически и геополитически аспект. Големия брой страни на много малка територия, етническите и културни различия, по-скоро предопределят подчинената роля на целия регион в геоикономическото развитие на Европа. Тоест, сегашното геоикономическо състояние има дълга стопанска история. В следствие на това в геоикономически план регионът се разглежда като изостанал, догонващ и прочие спрямо западните и северни части на континента Европа.

Както ще разкрием по-натат, този набор от процеси не се осъзнава от обществата на всички страни в региона по един и същ начин. Причините са геополитически, исторически, външната и вътрешната им политика. Страните прилагат и разнообразни икономически доктрини, в смисъл на икономически програми, които да осигурят и осъществят *преходите*. Това са непрестанните опити на обществата от балканите насочени към преодоляване на относителната си изостаналост. Назоваваме ги преходи, тъй като те са поне два. *Първият преход* е

политически – на *демократичните промени*. Този преход в отделните балкански страни трябваше да осигури върховенство на закона, скъсване със социалистическите и дори някои феодални икономически порядки, плурализъм, разделение на властите и гарантиране на свободните избори на тези власти. С умерена увереност можем да определим за най-напреднала в това отношение Р. Гърция. Всички останали балкански страни са в групата на т.нар. „млади демокрации”. Това означава, че неприкосновеността на частната собственост върху капитала, свободата на предприемачество и печалба са нови придобивки на обществата в тези страни. Те са резултат от усилията на международната общност за последните 20-30г.

Въпреки някои противоречия, можем да приемем, че този преход постигна своите цели в смисъл на това, че е необратим, а не безпогрешен или завършен. От тук нататък, функционирането на демократичната система ще се укрепва, единствен гарант за което е Евро-атлантическата ориентация на страните от целия регион. Тук трябва да се отбележи, че във всички бивши социалистически страни от региона, съществуват политически сили или дори обществени групи, които търсят друг алтернативен геоикономически курс на развитие. Исторически балканските страни често са „изкушавани” от това да бъдат „Германия”, „Русия”, „Франция” на балканите търсейки геоикономическо надмощие над съседите. Като географ, приемам тези стремежи към „Велики страни” като опит за преодоляване на несъвършенствата в организацията на географското икономическо пространство в региона. Стремехът винаги е бил към овладяване на „ключово” геоикономическо пространство - пристанище, пролив, остров, проход, пазарен център, плодородна равнина и други.

Точно затова интеграционният модел на развитие в рамките на ЕС, има огромния потенциал да реши редица *географски проблеми*, трупани векове в Югоизточна Европа и по-специално „*Гордиев възел*” – Балкани. Именно този модел може да осигури на всяка страна да разполага с достъпа до онези географски ресурси, които тъй дълги години са били извън нейния геоикономически обсег. В никакъв случай европейската доктрина не е панацея, но е исторически шанс, който не бива да проваляме. Например, България като страна най-после разполага с безпрепятствен геоикономически достъп до тъй бленуваната за всички българи Солунска митница (пристанище). Трябва някак си да си извлечем урок, от факта, че достъпа ни до Егея в крайна сметка, не бе резултат от война, а от интеграция. Иронията се допълва от факта, че именно онази Европа, която ни раздели в началото на ХХ в. се промени, еволюира и разбра, че ролята и мястото на отделната национална държава изтича. (Dicken, 2007)

Като географ считам това за факт, без да обсъждам дали ми харесва или не. Времето на малките унитарни, независими държави в икономически план изтече категорично и безвъзвратно още през XX в. Всички страни обект на анализ принадлежат към тази категория страни, които нито попадат в групата на най-развитите, нито могат да бъдат определени, като Новоиндустриализирани страни от типа характерен за Югоизточна Азия. Нито могат да бъдат определени, като развиващи се страни от *“третия свят”*. Всъщност в различните елементи на социално-икономическата си система, на Балканите могат да бъдат открити характерни черти, от всички тези по-обща групи. Това ни дава основание да определим, че регионът сам по себе си има характер на *“хибрид”* в социално-икономически и геоикономически аспект.

Резултат, както от неговото *“преходно”*³ географско положение, така и следствие от опита на Румъния и България да развиват *„социалистическо стопанство по пътя към комунизма”*, бивша Югославия и Албания да бъдат някъде между пазарния и социалистическия модел, докато Турция и Гърция през същия период развиват пазарна икономика. Всичко това поражда геоикономически импулси с различна честота, продължителност и кумулативен ефект на добавена стойност и капитали, технологии и конкурентноспособност.

Трябва да отбележим, че последната вълна на Кондратиев, изразяваща се в структурното преориентиране и водеща роля на микропроцесорна техника, бизнес услуги, биотехнологии и фармация в тези страни не се състоя. Поне не в рамките на модела характерен за западна Европа и по-голямата част на Северна Америка. Всички икономики от региона до края на XX в. в основната си част бяха подчинени на доктрината на Фордизма в производствен и организационен смисъл.

³ Използваме израза „преходно” географско положение с особено мнение. Никъде в научната литература регионът на балканите не се определя, като преходен в културно и социално-икономическо отношение в най-силните години на Източната римска империя (Византия). Напротив, тя се разглежда като водеща геоикономическа сила - център. Следователно, по-скоро относителното изоставане на региона през последните 300 години е причината, културно-икономическото състояние на региона да се обвързва и да се обяснява с природните дадености.

Табл. 1. Основни характеристика на геоикономическите полюси въздействали на региона на Балканите за последните 40 години

Икономгеографски регион	1. Западна Европа, Северна Америка, Япония (Първи свят) 2. Новиндустриализираните страни (НИС), (силна роля на държавата) – Южна Корея, Тайван, Сингапур, Малайзия, Индонезия, Хонконг	Бившите страни от СИВ до промените от 1989г.	Балкански страни – хибридна икономика – след 1989г.
Икономическа фаза	Дезорганизиран капитализъм – четвърта вълна на Кондратиев след 1974-75г.	Държавен капитализъм - социализъм. „Фордистки” тип организация на реалния сектор. Сектор услуги е в зачатъчен стадии	Преход към пазарно стопанство, със силна роля на държавата. Мощни постсоциалистически останки
Основни икономически сектори	1. Микропроцесорна техника и софтуер; 2. Биотехнологии и фармация; 3. Бизнес и финансови услуги; 4. Военнопромишлен комплекс;	1. Добив и производство на първични и вторични енергоресурси; 2. Тежка химия; 3. Преработвателна промишленост; 4. Военнопромишлен комплекс;	1. Добив и производство на първични и вторични суровини; 2. Колапс на всички тежки промишлени отрасли; 3. Преориентация към МСП предимно нискотехнологични в реалния сектор; 4. Търсене на алтернативи – ориентация към услуги (туризъм) 5. Колапс на ВПК
Характеристики	1. Гъвкави производствени системи в реалния сектор (ТНК); 2. Огромно продуктово многообразие и силно стилизиран дизайн; 3. Силна пазарна конкуренция (ТНК); 4. Иновациите и новите технологии са източник на конкурентно предимство; 5. Често обновление на продуктовете серии и модели; 6. Висока добавена стойност на единица продукт и високи доходи на заетите; 7. Минимум овеществен труд в единица продукт; 8. Нисък енергиен интензитет на единица продукт; 9. Глобална мрежа (ТНК) за доставки и експорт – бизнес услуги на всички нива – от идеен проект до клиент; 10. Бизнес услугите осигуряват 70% от добавената стойност и заетостта; 11. Глобална продажба на стоки и услуги натрупване на капитали в ТНК;	1. Машабно серийно производство – фордистки тип; 2. Ограничено продуктово многообразие, дизайнът има подчинена роля; 3. Липса на пазарна конкуренция; 4. Иновациите и новите технологии са изключителна рядкост, фирмите нямат свободата да развиват и избират използваните технологии; 5. Продуктите се обновяват бавно и запазват външния и техническия си вид десетилетия; 6. Ниска добавена стойност на единица продукт – ниски доходи на заетите; 7. Висок дял веществен труд в единица продукт; 8. Висок енергиен интензитет на единица продукция, евтини енергоресурси, липса на стимул за по-рационално използване; 9. Ограничена география на доставки и експорт – предимно в рамките на СИВ (технологична блокада) 10. Промислеността осигурява 70% от добавената стойност и заетостта; 11. Ограничена продажба на международните пазари, липса на достъп до най-богатите клиенти;	1. Ликвидиране на серийните производства в сферата на тежката индустрия; 2. Намаляване на продуктово многообразие от реалния сектор – ориентация към храни, напитки, облекло, мебели; 3. Преход към заетост доминирана от услугите следствие колапса на реалния сектор 4. „Принудителен” преход към пост-индустриално общество следствие ликвидиране на неефективните фордистки форми на организация; 5. Пълна технологична зависимост – енергийна, продуктова, производствена; 6. Бавно подобряване на показателите за енергийна ефективност, човеко/часове в единица продукт, БВП на човек и др.; 7. Загуба на международни пазарни позиции, преориентация към нови; 8. Висока степен на заетост в обществения сектор – социална заетост;

Процесите в първата група страни са уловени от редица изследователи и обобщени в следния важен извод *“Националните икономики на индустриализираните общества изпитват фундаментална структурна промяна от производствено-ориентирано, към общество, ориентирано към услугите”* (Lauterbach U., Wolfgang M., 1998) Към края на ХХ в. тези процеси не бяха започнали на балканите, или имаха по-скоро начален стадии.

В региона на Югоизточна Европа и по-специално Балканите, фундаментална структурна промяна всъщност не е започвала или започва със закъснение от минимум 15-20 години. Причината е, че трябваше да се състоят първите преходи за който споменахме – политическите.

Освен икономическия преход към *гъвкави производствени системи* на реалния сектор, то водещите световни региони преминават и преход към *бизнес услугите*. Всъщност едното доведе до другото, с ясна логическа връзка и допълняемост. В региона на Балканите, и по-специално социалистическите страни, нямаше преход към гъвкави производствени системи на реалния производствен сектор, тъй като не са имали достъп до тези “ноу-хау”, които са необходими за това. Нито пък достигат до доминиране на бизнес услугите в западен смисъл, тъй като те няма какво да проектират, изследват, разработват, налагат и продават на глобалните пазари. Днес нито една ТНК не води началото си от балканските страни. Но много ТНК глобално позиционират свои подразделения на Балканите. Тоест, поне за сега региона има ролята на обект, отколкото на субект, в международен геоикономически план. Нещо повече, икономическият преход, който се състоя, в по-голяма част от страните без Гърция и Турция бе резултат от явлението “креативно разрушение”. При него неефективната за края на ХХв. фордистка производствена организация, трябваше да бъде обновена до нов тип и то за период от 3-5 години - “*времеви-прозорец*”.

Това трябваше да се случи на етап, в който висококачествени стоки предлагани глобално от мощни търговски ТНК, вече имат достъп до националните пазари на Балканите. Докато произвежданите на Балканите стоки, все още са нямали нужното ниво за експанзия на външни пазари. Тъй като в тези страни не е имало мениджърски епизици с достатъчно прозорливо мислене, или може би нарочно, те пропускат този кратък момент в стопанската история. В резултат, голяма част от производствените фордистки тип вериги изпадат в несъстоятелност и от източник на доход се превръщат в консуматор. Съдбата им бе печална, което реално ликвидира акумулирания капитал от труда на най-малко две поколения. За да си представим по-ясно мащаба на загуби на обществен капитал, можем да сравним ликвидирането на корпорация от ранга на “Машиноекспортстрой” с евентуален фалит на европейски автомобилен производител.

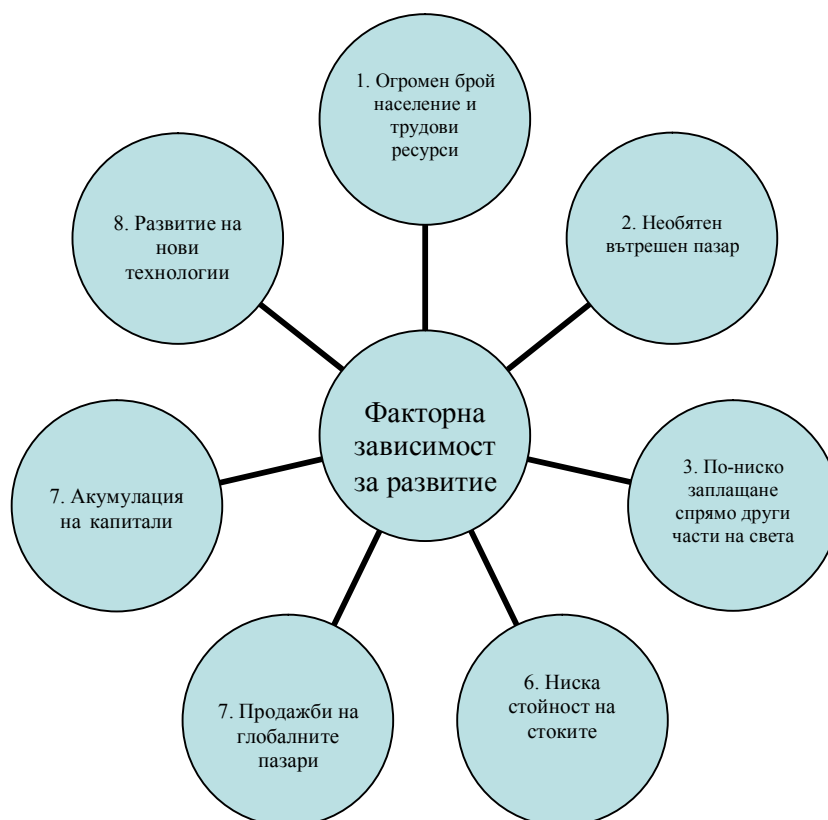
Този извод се налага от факта, че освен в производствено-икономически план, Балканите изостанаха и в научен. Изоставането в мисленето, отношението към икономиката, към труда, към капитала, към науката е причината за първото.

Бивша Югославия постига значително икономическо развитие до края на 80-те год. на XXв. Тя е най-развитата сред балканските страни, тъй като не е обвързана със СИВ. След мирното си отделя от нея, Словения, успя да съхрани създадените си позиции на международните пазари и да развие модерен тип икономика. Тя е едно специално изключение по отношение на това, че нито има огромно крайбрежие (дължина само 46 км), нито енергийни и минерални ресурси, а броя на нейното население е 2043 хил. д. по данни на световната банка⁴. С други думи по смисъла на теорията и методологията на “класическата” икономическа география, Словения трябва да бъде страна с уклончиви икономически резултати. Реалността напълно опровергава това.

Геоикономическото „предизвикателство Китай” и Балканските страни

През последните 20 години на сцената на световната икономика се появи нов тип геоикономическа сила – Китайска народна република. Тя успя да съчетае предимствата на редица геоикономически и политически доктрини. Тук искаме да подчертаем въздействието на Китайската икономика върху редица икономически дейности развивани в Балканските страни. На практика, няма икономически сектор който да не изпитва глобалната конкуренция на стоки произведени в Китай. Всъщност тя предимно се отнася за реалния сектор на икономиката. По данни на световната банка, към 2005г. все още 35% от предприятията в Китай са държавна собственост. Те произвеждат огромно количество стоки с невъобразимо многообразие. Останалата част от предприятията са частна собственост концентрирани в четирите основни „Специални икономически зони”.

⁴ <http://www.worldbank.org/>

В много отношения бихме определили Китайската страна като икономика в преход. Но тук не става дума за общество от европейски тип и много от управленските прийоми налагани в Китай са несъвместими с европейската ценностна система. Именно това прави страната толкова добре консолидирана и организирана. Китайското правителство полага големи усилия още от 1979г., когато стартира политиката по отваряне към света, да ограничи влиянието на западните демокрации върху населението. Всъщност, най-малкото от което те имат нужда е „зараза с вируса на демокрацията”. Социалните революции на Европа са немислими в мащабите на Китайското население, но Китай успешно експлоатира доброто социално положение на Европейците. Имаме предвид, че те извършват производствени дейности, които нито един европейец не би вършил. По-голямата част от работната сила не знаят какво означава 40 часова работна седмица, а доходите на заетите във всеки сектор са под-средните за света. Китай е страна на контрастите. По данни на световната банка⁵ над 80 млн. д. в Китай получават над 20 хил. евро средногодишен доход. Като дял това са под 8% от заетите в икономиката. Но като абсолютна стойност, този брой е сравним с

⁵ <http://www.worldbank.org/>

цялото население на Германия. Тоест, на регионално ниво в Китай се съчетават високотехнологични паркове, индустриални райони и центрове, които оперират на глобалните пазари с много слабо развити региони. В доклад на Китайската академия на науките от 2006г. се посочва, че около 800 млн. д. живеят в селски райони. Стойност сравнима с цялото население на континента Европа.

Първия тип региони развиват най-модерните технологии в света и се конкурират глобално с най-развитите региони на САЩ и ЕС. Важен е факта, че Китай успешно преодолява зависимостта си от капитали и технологии от запада. Вече съществуват китайски фирми във всички икономически сектори, които имитират, копират, развиват и конкурират всички видове производства дошли в страната по линия на ПЧИ (Преки чуждестранни инвестиции). Пример в това отношение са китайски ТНК, които имат собствено място на глобалните продуктови пазари и са без алтернатива в световната икономика по ефективност. Бихме нарекли китайския вид капитализъм “учащ се”. Тук е важно да се отбележи, че възхода на високотехнологичните фирми е напълно зависим от нискотехнологичните дейности за добив на суровини и енергия, евтина работна сила и въобще общия “социален китайски модел”.

Втория тип региони, залагат на Фордистки тип икономическо развитие. То осигурява качествени и евтини енергия, и основни суровини. Сред тях главна роля се пада на черните и цветни метали. Основните фактори, на които почива този тип икономика, са големият суровинен потенциал и неизчерпаемите човешки ресурси от гледна точка на работната сила. Между двата типа региони се получава географска синергия и допълняемост, която нито един друг регион в света не притежава. Моделът е толкова успешен, че много европейски и американски фирми изградиха свои производствени поделения там, или предоставиха производствената си дейност на китайски компании. Това увеличи неимоверно нормата на печалба на ТНК и направи бизнеса безотговорен двойко. От една страна ТНК не се интересуват, как Китай постига тези ценови и производствени резултати, на каква екологична и социална цена? От друга, освобождават работна сила в собствените си страни с една главна задача, намаляване на общите си разходи. Като следствие нарасна потреблението на всички видове стоки, тъй като производствената им цена пада, но нормата на печалба в рамките на тази по-ниска цена е по-голяма като дял. Намалената цена направи възможно огромни маси от хора по целия свят да си позволят да употребяват стоки, които само преди едно поколение са били считани за лукс. В крайна сметка, производителите и потребителите от Европа и САЩ бързо „привикнаха” с евтиния

внос от Китай. Последствията от този факт са много. Важната особеност за балканските страни се крие в това, че всички развивани дейности в нашия регион имат регионална значимост. Всички дейности от реалния сектор, които имат продукти аналог, който може да се внесе от Китай са изправени пред дилема. От една страна, те няма как да достигнат ниското ценово ниво от Китай. Не би трябвало да си го поставят за цел, тъй като това означава, малка добавена стойност. От друга, ако се опитат да развият своите продукти във високия ценови и качествен клас, ще изпаднат в конкуренцията на западните фирми, които на този етап в реалния сектор произвеждат само тях. Тоест, не биха могли да запазят нивото на заетост и доходи в собствените си пазари, ако продуктите, които произвеждат са нискотехнологични и с малка добавена стойност. Казано накратко, балканските страни се намират някъде между глобалната продуктова конкуренция на китайските стоки в ниския клас и високотехнологичните, но с висока добавена стойност продукти на утвърдени европейски и американски ТНК. Геоикономическите фактори от региона ще трябва да отчитат тази ситуация, при всеки проект за инвестиции в реалната икономика.

Литература:

Berry, B., (1991) Long-wave Rhythms in Economic Development and Political Behavior, Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Dicken, P., Global Shift, Mapping the changing contours of the World Economy, State is dead ... Long live the state, SAGE, London, 2007

Donella H. Meadows, Dennis L. Meadows, Jørgen Randers, and William W. Behrens III (1972) The Limits to Growth, Universe Books

Giddens, A., Central Problems in Social Theory: Action, Structure, and Contradiction in Social Analysis, ISBN: 9780520039759 November 1979

Hägerstrand T., (1965). A Monte Carlo Approach to Diffusion. European Journal of Sociology, 6, pp 43-67

Krugman, P., The Role of Geography in Development, Annual World Bank Conference, April 1998

Lauterbach Uwe, Wolfgang Mitter - Theory and methodology of international comparisons, In: Vocational education and training – the European research field Background report – Volume II Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 1998 ISBN 92-828-3614-2

Our Common Future, Report of the World Commission on Environment and Development, World Commission on Environment and Development, 1987. Published as Annex to General Assembly document A/42/427, Development and International Co-operation: Environment August 2, 1987. Retrieved, 2007.11.14

Schumpeter J., Essays: on entrepreneurs, innovations, business cycles, and the evolution of capitalism, London 1988

<http://data.worldbank.org/>

<http://www.bea.gov>

<http://english.cas.cn/>